

מזכירים את שמו של שבתי צבי. בין הרוקדים היו גם נשים ערומות, והריקוד נערך מסביב לאישה צעירה וערומה עד מותניה שעל ראשה כתר של ספר תורה. על צווארי הרוקדים היו תלויים צלבים והם רקדו סביב האישה ונישקו אותה. באירוע זה התגלו אחדים מהמאפיינים שבלטו בפרנקיזם גם בשנים שלאחר מכן, ובהם שבירת טאבואים מיניים וסינקרטיזם דתי. חשיפת ההתרחשות זעזעה לא רק את החברה היהודית אלא גם את גורמי אכיפת החוק המקומיים, ואלה ערכו חיפוש במקום, החרימו ספרים ועצרו שמונה מהמשתתפים. ההנהגה היהודית לא הסתפקה בשימוש בכלי הענישה המסורתיים המקובלים, ובראשם החרמות העצורים, אלא פנתה גם לערכאות הפולניות הקתוליות. התופעה שהתגלתה בלנצקורן הוגדרה "סטייה מתורת משה ומהמסורות [היהודיות] הקדומות" (עמ' 43), ומי שסטו באופן כה חמור מהמסורת היהודית היו חשופים לביקורתה של הכנסייה הנוצרית, שכן קיומם של היהודים הותר רק כל עוד הם חיו על פי חוקיה של המסורת היהודית. זו הייתה הפעם הראשונה שבה בית משפט כנסייתי בפולין נדרש לעסוק בהאשמות שעסקו במינות יהודית. בדיעבד התברר כי פנייה זו הייתה בגדר חרב פיפיות, והקהילה היהודית אף

עקב פרנק והתנועה הדתית שחולל – התנועה הפרנקיסטית – הפכו שמות נרדפים לשילוב של ניהיליזם דתי, אנרכיזם מוסרי וחוסר עכבות כללי. השם פרנקיזם נתפס בתודעה העממית כאקורד הסיום הסוטה והמושחת של המשיחיות השבתאית, שילוב חולני של נשים ערומות, ספרי תורה ועלילות דם המהווה סיום ראוי לפרשה השבתאית, בבחינת סופו מעיד על תחילתו. ספרו של פאבל מצ'ייקו על יעקב פרנק ועל התנועה הפרנקיסטית הוא ניסיון מודרני ראשון להציג תמונה מלאה ושלמה של תנועה זו ולהבין את מקורותיו, עקרונותיו וקורותיו של הניהיליזם הפרנקיסטי.

קיומה של התנהלות דתית בעלת אופי חריג ופורץ גבולות התגלתה לראשונה בליל כ"ו בשבט תקט"ו (1756) בעיירה לנצקורן שבפודוליה, סמוך לגבול מולדוביה. באותו הלילה התכנסו בביתו של יהודי מקומי בשם לייב אהרן כתריסר גברים ונשים ובהם יעקב פרנק ולפחות רב קהילה אחד מהאזור. המתכנסים כיסו את החלונות בשטיחים כדי שלא ניתן יהיה לראות מבחוץ את המתרחש, ואז רקדו ושרו כשהם

'קונטרה תלמודיסטים'. בני חבורתו של פרנק אף הזמינו את נציגי היהודים לוויכוח פומבי ב-1757, ובעקבותיו ניתנה לפרנקיסטים הלגיטימציה להמשיך להתקיים כקבוצה עצמאית ונפרדת שאינה כפופה להנהגה היהודית. שנתיים אחר כך יזמו פרנק ואנשיו ויכוח דתי נוסף והבטיחו שאחריו ייטבלו לנצרות. במוקד ויכוח זה, שנערך בלוב ב-1759, עמדה הטענה כי על פי התלמוד זקוקים היהודים לדם נוצרים, וכי הם רוצחים נוצרים לצרכים פולחניים. אף שעלילת הדם הייתה נפוצה באירופה בימי הביניים, הרי שתופעה זו הוכחשה לא רק על ידי היהודים עצמם אלא גם

ניסתה – ללא הצלחה – למשוך את התביעה. משניתנה לפרנק ולחסידיו האפשרות להציג את עמדתם בפני בית המשפט הקונסיסטוארי הקתולי בקמיניץ שבראשו הבישוף מיקולאי מדנבובה גורה דמבובסקי, בישוף שנודע כאנטישמי נלהב, החליט פרנק לנצל את הדבר כדי לקבל את הגנת הכנסייה ולטעון כי הם נרדפים מפני שאינם מקבלים את התלמוד אך למעשה הם היהודים האמיתיים. פרנק הציג בפני החוקרים הנוצרים את עקרונות אמונתו היהודית ה'אותנטית', כלומר הבלתי תלמודית, וכלל בה יסודות נוצריים מובהקים, ומאז כונו הפרנקיסטים על ידי הכנסייה

על ידי מומרים רבים לאורך הדורות, והיא אף הוקעה על ידי הממסד הכנסייתי והאפיפיורות. טענותיהם של הפרנקיסטים, שבאו מתוך החברה היהודית, כי היהודים זקוקים לדם נוצרים, נתפסו אמינות במיוחד והיוו שבירה של טאבו נוסף. הוויכוח בלבוב הוכרע לבסוף בעקבות פנייתם של היהודים לאפיפיור בבקשה כי יתערב בעניין. האפיפיור קבע כי אין להאשים את היהודים ברצח פולחני, וקביעה זו הביאה את גל עלילות הדם הפולני בתקופה זו אל קצו. זמן קצר אחר כך התנצרו פרנק ותומכיו.

עם התנצרותו התיישב פרנק בוורשה וניהל בה אורח חיים ראוותני, וכך גם רבים מתומכיו שחלקם אף קיבלו תוארי אצולה והפכו לדמויות מוכרות בעלילת החברתית הפולנית. אולם זמן קצר אחר כך, בחורף 1760, השתנה היחס כלפי פרנק, משהתברר כי הפרנקיסטים ממשיכים לערוך טקסים שאינם נוצריים, ובמהלכם הם אף סוגדים לו. כעבור שבועות אחדים העבירו השלטונות את פרנק למעצר בצ'נסטחובה, ורבים ממאמיניו הלכו לשם בעקבותיו. במהלך תקופה זו החל להתגבש יחס של הערצה וסגידה גם לאווה, בתו של פרנק, והיא זוהתה כיורשת העתידיה שלו.

פרנק נשאר בצ'נסטחובה עד לחלוקת פולין הראשונה ב-1772 ולכיבוש הרוסי של העיר. מיד אחר כך הוא עזב את פולין, פנה למורביה וקבע את מקום מושבה של חצרו בברין, כיום ברנו שבצ'כיה. בהמשך ביקר פרנק בווינה ובפרנקפורט ונפגש עם הקיסר יוזף השני ועם הקיסרית מריה תרזה. בסופו של דבר התיישב פרנק באופנבך הסמוכה לפרנקפורט, נהנה מחסותו של הנסיך

וולפנג ארנסט השני, והתגורר בטירה שהייתה שייכת לו. גם באופנבך ניהל פרנק אורח חיים ראוותני ורבים מחסידיו התיישבו במקום כדי להיות קרובים אליו. בג' בטבת תקנ"א (1791) לקה יעקב פרנק בשבץ ומת. הוא נקבר בהלוויה מפוארת אולם מותו היה מכת מוות לפרנקיזם. בטירה באופנבך התגוררו לאחר מותו בניו הצעירים והבת אווה, אך החצר צברה חובות כבדים, שכן כספי תרומות של מאמינים לא הגיעו אליה עוד, ובי"ד באלול תקע"ו (1816) – עם מותה של אווה – באה התנועה הפרנקיסטית אל קצה.

מצ'ייקו מאיר את התופעה הפרנקיסטית באור חדש, תוך התייחסות להקשר הרחב שבו התרחשה: החברה היהודית, הקבוצות השבתאיות המחתרניות, הכנסייה הפולנית והחברה האירופית הגבוהה בסוף המאה ה-18. הוא נעזר במגוון רחב של מקורות יהודיים, פולניים, גרמניים ורוסיים שמצא בארכיונים ובספריות במזרח אירופה ובמערבה. נושא מרכזי שאותו מבהיר מצ'ייקו

הוא טיבו של המרכז השבתאי בפודוליה, שהייתה בתקופה מאוחרת יותר ערש החסידות מבית מדרשו של הבעל שם טוב. ב-1672, בעקבות הניצחון העות'מאני במלחמה נגד פולין וליטא, נמסרו חלקים נרחבים מפודוליה לידי העות'מאנים והם חזרו לשליטה פולנית רק בסוף המאה. במהלך שנים אלה לא היו הקהילות היהודיות בפודוליה כפופות לגופי ההנהגה של יהדות פולין שבראשם ועד ארבע הארצות, אלא פעלו באופן עצמאי. גם לאחר שהמחוז שב לשליטה פולנית לא הוכפפו הקהילות לשליטתו של ועד ארבע הארצות וב-1713 הוכרו כקהילות עצמאיות. כתוצאה מכך משך אליו אזור זה את מי שביקשו להיות חופשיים מהפיקוח הרבני שנהג בחלקים אחרים של פולין ושל האימפריה העות'מאנית. בין השאר הגיעו לאזור שבתאים רבים שפעלו על פי אמונתם בגלוי, ובהם גם תלמידי חכמים מובהקים ורבני קהילות. תופעה זו הפכה את האזור לחממה אידאלית להתפתחותן של תנועות מינות בהשראה שבתאית. מצ'ייקו מדגיש גם את הניתוק בין הפרנקיזם לשבתאות. על אף שפרנק וחסידיו השתייכו לחוגים השבתאיים, הרי שפרנק לא ראה את עצמו כממשיכו של שבתאי צבי אלא כמי שעומד בפני עצמו. דוגמה בולטת לכך היא הכרזתו של פרנק על קברו של נתן העזתי כי הוא הופך את תפיסתו של נתן בדבר הקשר שבין רוח לחומר. פרנק גם סירב לראות בעצמו ממשיכו של שבתאי צבי ואמר עליו כי לא השיג דבר. על ברוכיה – מנהיג שבתאי שטען כי התגלו בו לא רק נשמתו של שבתאי צבי עצמו אלא גם נשמת אלוהי ישראל – טען פרנק: "אם זה השני היה אלוהי, איך מת?" (עמ' 28). פרנק פעל אפוא בהשראה שבתאית ובחוגים

1754,

אגודות הסתרים והשרלטנים באירופה בשלהי המאה ה-18. בתקופה זו נפוצו שמועות על גילויים של סוגי ידע אוטוריים, ובעקבותיהן הופיעו מתחזים ואלכימאים אשר הציגו עצמם כמומחים וטענו כי רכשו את מומחיותם בארצות המזרח, וקמו אגודות סתרים דוגמת האחים האסיאתים, האילומיניטי והרוזנקרויצרים. הנודע בשרלטנים בתקופה זו, ואולי בכלל, היה ג'קומו קזנובה שהכיר ישירות את פרנק ואף התכתב עם בתו אווה. מצ'ייקו טוען כי העניין בפרנקיזם והחסות שהעניקו לפרנק אישים כמו הנסיך וולפגנג ארנסט השני ואולי אפילו הקיסר והקיסרית האוסטרו-הונגרים מתבהרים לאור האמונה שרווחה באותו הזמן בדבר קיומם של אנשים בעלי יכולות מיסטיות ומאגיות אוטוריות. אנשים אלה נתפסו כמי שמסוגלים לשדד את חוקי הטבע או לחשוף חוקי טבע חדשים ובלתי מוכרים, מאפיינים שעלו בקנה אחד עם התדמית שיצר לעצמו פרנק בעשורים האחרונים לחייו. יעקב פרנק והתנועה הפרנקיסטית הופכים בספרו של מצ'ייקו מערב רב של דימויים לתופעה היסטורית המעוגנת בצורה מרתקת בזמן ובמקום, והמבטאת את המורכבות, את ריבוי הפנים ואת המבוכה שבהתמודדותה של החברה היהודית המסורתית במזרח אירופה עם השינויים והתהפוכות שהתחוללו בראשית העת החדשה. על אף היותו חיבור מחקרי אקדמי הספר כתוב בשפה קולחת ורהוטה וערוך בסדר כרונולוגי, והוא מרתק, מחכים ומומלץ לקריאה. ם

שבתאיים, אבל לאחר שהפך למנהיג של תנועה ניתק אותה מהיסודות השבתאיים והנחה אותה כתנועה עצמאית.

נקודה מרכזית נוספת שחשף מצ'ייקו היא אחריותם של רבנים בולטים ובראשם רבי יעקב עמדין, ושל אישי כנסייה מרכזיים בפולין, להיווצרותה של התנועה. עד לאירוע בלנצקורן נהגה כלפי השבתאים הנסתרים מדיניות של "אל תשאל ואל תספר". ההנהגה הרבנית התעלמה מהתנהלות שבתאית גם במקרים שבהם הייתה מודעת לה, והשבתאים מצדם שמרו את התנהלותם בסוד. האירוע בלנצקורן הביא להחלטה רבנית מודעת לצאת למלחמת חורמה בשרידי השבתאים, וגרם לכך שהם מצדם עיצבו להם זהות דתית חדשה המנותקת מהיהדות. התמיכה שקיבלו הפרנקיסטים מהממסד הפולני הקתולי יצרה מחויבות שלהם כלפיו, ובתמורה התנצרו פרנק ובני חבורתו, על אף

שהתנצרות לא הייתה חלק מהתאולוגיה הפרנקיסטית מראשיתה. מצ'ייקו טוען כי בניגוד למקרים אחרים של התנצרות – אשר נתפסו על ידי הממסד הרבני כסוג של בגידה והיו נדירים במיוחד באזורי פולין וליטא – הרי שהתנצרותם של הפרנקיסטים נחגגה כניצחון. היחיד שהביע צער על מעשה זה והאשים את הרבנים באחריות לכך היה הבעש"ט, שהשווה את התנצרותם לקטיעת אבר מן הגוף. מצ'ייקו רואה ביסוד הסינקרטיסטי את הגורם המרכזי למאבק הרבני בפרנקיזם, בניגוד לעולה מכתביו של רבי יעקב עמדין שבהם הדגש הוא דווקא על ההתנגדות לניהיליזם המיני ולשבירת הטבואים המשפחתיים שאפיינו את הפרנקיסטים.

חלקו האחרון של הספר, העוסק בתקופה שלאחר ההמרה לנצרות, ובייחוד שני הפרקים האחרונים העוסקים בתקופה שבה שהה פרנק בברין ובאופנבך, בוחנים את התנועה הפרנקיסטית בהקשר חדש ומרתק –

מלמד בחוג להיסטוריה במכללת הרצוג. מחבר הספר 'שלמה מלכ' – חייו ונחותו של משיח בן אפרים'

